

Adalékok Nagyvárad gyógyszerészet-történetéhez

Budaházy István

Sancta Trinitas gyógyszertár, Nagyvárad

Date noi la istoria farmaciei orădene

Publicația se ocupă de trei teme referitoare la istoria farmaciei din Oradea. Prima și cea de a treia temă reia și completează cu date noi două lucrări comunicate în anii precedenți, iar cel de al doilea capitol prezintă, pe scurt, inventarul unei farmacii din anul 1598, din cetatea Orădiei.

New data to the history of pharmacy from Oradea

The publication refers to three topics related to the history of pharmacy from Oradea. The first and the third topic reproduce and amend with new data two previously published papers; the third chapter presents - briefly - the inventory of a drugstore from Oradea Castle, dated 1598.

Orvostudományi Értesítő, 2007, 80 (3): 228-230

www.emeogysz.ro

Nagyvárad, mint a történelmi Partium vagy jelen értelemben vett Erdély egyik, mindenkoron sok szempontból élenjáró városa, a gyógyszerészet-történet terén nem, maradt háttérben sem a régmúlt, sem a közelebbi századok, évtizedek idején.

Bizonyítják ezt a tényt azok az összefoglaló tanulmányok, amelyek az utóbbi évtizedekben jelentek meg. Időrendi sorrendben említénem *Gheorghe Mermeze* doktorátusi tézisét, amelyet *Spielmann József* professzor vezetésével szerkesztett meg, majd könyv formájában is kiadott 1999-ben [17]. A másik jelentős mű *Péter H. Mária* tanulmánykötete, amelyben a szerző alapos levél- és könyvtári kutatások alapján eddig ismeretlen adatokat dolgoz fel és mutat be, rendszeres összefoglaló táblázatok, rövid életrajzi tanulmányok stb. formájában. A kötetben külön fejezetet szentel a nagyváradai gyógyszertárak történetének és több jelentős gyógyszerész, illetve gyógyszerész-család emlékének [19]. Meg kell említeni *Pop Alexandru* néhány tanulmányát is, amelyek jelentős adatokat, felméréseket tartalmaznak a helyi patikák alapításáról, felszereltségéről [20, 21, 22, 23]. Jelen közlemény szerzője is több, a témára vonatkozó tanulmányt mutatott be (néhányat ezek közül az EME tudományos ülészakjain [7, 8]), amelyeket egy nagyobb tanulmányba önálló fejezetekként foglaltam bele [6].

Jelen közlemény célja, három régebbi tanulmányom néhány részletének, újdonságának ismertetése illetve kiegészítése és áttértékelése.

Marc(o), az ország első, név szerint ismert apotekáriusa

Ezzel a témával már foglalkoztam egyik közleményemben [6, 7]. Annak megjelenése óta néhány új adatra bukkantam, amelyek megvilágíthatják a tanulmány néhány pontját.

Az idézett dolgozat alapja, egy Nagyváradra vonatkozó történelmi kötet, ami szerint „1408. június 5. XII. Gergely pápa... Márk váradi apothecarius (gyógyszerész, patikus) özvegyének gyóntatóválasztási engedélyt ad” [3]. Ennek az adatnak az alapján kijelenthettük, hogy jelenlegi ismereteink szerint *Márk/Marco* volt az első név szerint ismert patikus (és csak *apothecarius*), a mai Románia területén. Ami a történelmi Magyarországot illeti, 1303-ból ismerjük *Petrus, phisicus et apothecarius Budensis* nevét [2a], vagy

Petrus medicus et confector medicinarum-ot [26], de ő még orvos is volt. *Baradlai* idéz néhány patikust a XIV. század folyamán, de feltevése szerint ezek legnagyobb része szintén orvos-gyógyszerész volt [2a]. *Nagy Lajos* király (1342-1382) udvari gyógyszerészét ismerjük, bizonyos *Szerecsen Jakabot* [25]. Így elég nehéz lenne Márkot elhelyezni egy reális sorrendben.

Márk feltehetően olasz származású volt. Ezt a következő érvekkel támasztjuk alá:

- A váradi várban és főleg a „püspöki udvarban szinte kizárólag olaszok voltak” [3a], megállapítás, ami vonatkozik az itt működő orvosokra is. Tudjuk, hogy például *Deméndi László* püspök és orvos egy olasz sebész családból – *De Monti* – származik. Hasonlóan olaszok voltak *Andrea Eugubio*, *Jeronimus de Sancto Miniato* – *artium et medicinae doctor*, *Alessandro Antonii de Florentina* – *medicus* és mások [5].
- *Baradlai* könyvéből is kitűnik, hogy az „anzsu királyok olasz orientációja...szerint...az elhalt régi tisztviselők helyét jobban képzett olaszokkal pótolták” [2a]. *Orient Gyula* is rámutatott, hogy „Míg a gyógyszerészet gyakorlását Erdélyben főleg a betelepített szászok látták el, addig a szomszédos Magyarországon a gyógyszerekkel való kereskedés majdnem a XV. század végéig csaknem kizárólag az olaszok kezébe volt letéve” [18a]. A már említett *Szerecsen Jakab* is olasz származású volt [25].

Minden bizonnyal, *Márk* le is telepedett Váradon, mert a felesége a halála után is itt élt és itt kapta idézett engedélyt a Szent Széktől. Egy ilyen „postafordulta” abban az időben feltehetően évekre is kerülhetett, ami azt jelenti, hogy *Márk* a XIV. század végén tevékenykedett Váradon.

Ha *Márk* valójában le is telepedett, minden valószínűség szerint patikája is volt. Ebben az esetben mintegy 100 évvel megelőzte az országban eddig elsőnek tartott nagyszabedényi Fekete Sas gyógytárat [16].

A felsorolt új adatok és érvek jobban megvilágítják az ország első, név szerint ismert gyógyszerészenek személyét és szerepét a gyógyszerészet-történetben.

Egy patika leltára 1598-ban a váradi várban

1598 őszén erős török támadás érte a váradi várat. A vár védői, nagy emberi áldozatok árán és a nagyon csapadékos

időjárás segítségével megóvták a várat, de „az ötheti ostrom a város teljes feldúlásához vezetett... A vár is jelentős károkat szenvedett, falai és bástyái legnagyobb részt el voltak pusztítva” [4b]. Az ostrom után elvégezték a vár teljes feltárazását. A latin nyelvű *Inuentarium uniuersarum rerum in arce Waradensi Anno 1598 de vero 29 mensis Decembro repertur* tartalmaz egy *Domus specierum seu Aromatorum* című fejezet is [1].

A leltárnak ez a része évtizedeken át lappangott, illetve a helyi történelem-kutatók nem tulajdonítottak neki jelentőséget, a gyógyszerészet-történetet tanulmányozók számára, pedig ismeretlen volt a kötet. A *Domus...*-ra az utóbbi időben *Pop Alexandru* hívta fel a figyelmet, bemutatva latin nyelvű leltárát és annak egy román nyelvű fordítását [23]. Sajnos a fordítás nehézségekbe ütközött, ma sincs egy közös álláspont a kutatók között egyes szavak értelmét tekintve. Ilyenek például a *plumbeus*, *tunella*, *cubiculum* és még több szó.

A *Domus* leltárát eddig több módon is értékelték. Egy XX. század eleji, évkönyv, mint fűszerházat említi, *D. Prodan* történész pedig, akár egy felületes tanulmányozás miatt vagy a gyógyszerészeti ismeretek hiányában, így vélekedik: „Így lettek felleltározva a *Domus specierum seu Aromatorum*-ban mindenféle tárgyak, mint bútorok, edények, gyertyatartók, lámpák, vasak, fűszerek elkészítésére szolgáló szerszámok, ólom- és réz edények, hagyma stb.” [24]. Mindkét vélemény alapvető hibája, hogy a *species* illetve az *aromatum* szavakat, mint fűszert, ízesítő anyagokat fordítják.

- Alaposabb vizsgálat után ezeknek a tárgyaknak a patikai szerepe bizonyítható. Egyrészt abban az időben a fűszerek legnagyobb részét gyógyszerként is használták, mint sáfrány, bors, fahéj, szegfűszeg, gyömbér stb., de még ma is a köményt, ánizst, édesköményt és másokat.
- Több forrásból azt is tudjuk, hogy abban az időben a *species* nem a mai értelemben vett teakeveréket jelentette, hanem *composita*-kat, több növényi anyagból előállított orvosságokat, mint *electuarium* vagy *confectio* [10] vagy „a XVI. században nem mindig növényi keveréket értettek s *Species* szó alatt. A szó... egyszerűen <gyógyszerfajtát, gyógyszerfajtát> jelentett” [17b]. Ezt erősíti meg az 1580. évi nagyszombati patikaleltár is, amelynek a „címe”: *Aromatorum et specierum inuentarium* [10].

A leltár 39 pozíciót tartalmaz és még hatot egy, a gyógyszerészeti melletti, helyiségben. Milyen szerszámok, munkaeszközök voltak a leltárban? Íme néhány példa: *cribrum pro contusis Piperibus et alijs aromatibus expurgandis* (szita a törött bors és más drogok tisztítására), *tunellae paruae pro conservandis speciebus* (kis hordó a gyógyszerek tárolására), *lagena pro oleo oliuae* (hosszúnyakú cserépedény faolajnak), *maiores et minores anphorae Pro oleo Oliuae* (nagyobb és kisebb amforák olíva-olajnak), *mortarium aereum magnum solito suo tegmento et pistillo* (nagy érc/réz mozsár, fedővel, pisztillussal), fújtatók a tűz élesztésére stb.

A bútorokon kívül, mint fontos berendezési tárgy szerepel a *forax* (kályha/ kemence), amik „igen sok gyógyszerészeti műtétnél használatosak” [11]. Ezek jelentősége a XVI. században olyan nagy volt, hogy az irodalomban találunk

utalást arra, hogy a patikusnak „alkalmas helyiséget keressenek... ahol megfelelő tűzhely van” [2c].

A leltár összesen három drogot sorol fel, de a számos amfora, hordócska, doboz ezeknél jóval több drog és készítmény jelenlétét engedi feltételezni. Ennek is kerestem a magyarázatát, de csak feltevésekig jutottam. Ilyenek: a. a patika készlete az ostrom idején kimerült és még nem töltötték fel; b. a *Domus* az ostrom alatt a többi épülethez hasonlóan megsérült, tönkretéve a gyógyszerkészletet is; c. a patika egy utazó, hadi-gyógyszertár volt és tulajdonos az ostrom befejezésével tovább vitte a készletét, d. a leltározók a szakmai ismeretek hiányában csak a tároló edényeket írták össze, tartalmukat nem.

Jelentős mennyiségű gyertyát, mécses és fáklyát is felleltározta a *Domus*-ban. Ennek magyarázata az, hogy ezelőtt 3-400 évvel „a fagyú- és viaszgyertyákat is a gyógyszerészek csinálták és árulták” [2d]. Erre bizonyítékul szolgálhat az a tény, hogy a nagyszombati 1580. évi leltárban található egy vas szerszám a gyertyák öntéséhez, illetve a Krakkói Gyógyszerészeti Múzeumban ki van állítva egy „gyertyahúzó” készülék, illetve egy fatábla azok kézzel való formálásához [10b, 12].

A felsorolt érvek egyértelművé teszik, hogy a *Domus specierum seu Aromatorum* egy a kor felszereltségének megfelelő patika volt.

Újabb adatok a Schmidt/Kováts család történetéhez

A *Schmidt/Kováts* váradi gyógyszerész-család történetével néhány évvel ezelőtt foglalkoztam [9]. Már akkor jeleztem a történet hiányos voltát. Újabb adatok és dokumentumok felbukkanása szükségessé teszi, hogy az akkori megállapításaim egy részét kijavítsam, illetve átértékeljem.

A XVIII. század végén a váradi dokumentumokban megjelenik egy *Schmidt József* nevű gyógyszerész, aki 1800-tól az Arany Kereszt patika kezelője, majd 1805-től a tulajdonosa. *Schmidt* 1835-ben nemességet kap, és nevét akkor visszaváltoztatja *Kováts*-ra.

Az eredeti (és hibás) megállapításaim szerint, a helyi premontrei gimnázium évkönyvei alapján, a *Kováts* család saját gyermekein kívül felnevelt és taníttatta *Grindl Károly* nevű gyereket is, az ő négy gyereke – *József*, *Imre*, *Rudolf* és *Frigyes* - mellett [13]. Később *id. Kováts József* gyászjelentője [2] alapján a helyzetet revideálnom kellett. Ezt két édes gyermeke (*József* és *Frigyes*) mellett két mostoha gyermeke (*Majláth Rudolf* és *Grindl Károly*) írta alá. Ezek szerint a *Schmidt Rudolf* néven a gimnáziumba beiratott diák valójában *Majláth Rudolf* volt és az *Emericus (Imre)* néven szereplő fiú időközben eltűnt, sorsa ismeretlen, feltehetően meghalt még az apa halála előtt.

Az eredeti cikk megírásakor annyit tudtunk, hogy a *Kováts* gyerekek közül *Frigyes* orvos lett, *József* pedig gyógyszerész. Később levéltári adatok alapján tudtuk meg, hogy az idősb *Schmidt/Kováts*-nak a váradi gyógytárán kívül Belényesben is volt egy patikája, amit 1828-ban *Majláth*

Rudolfvezetett [28]. 1832 – 1833 években *Majláth* volt a csabai patika tulajdonosa [14a], majd az ő tulajdonába került a Várad-Olasziban (Várad-Olaszi – a Sebes Körös jobb partján elterülő kisvárosa, 1850 után a kialakult Nagyvárad egyik negyede az Újváros, Várad-Velence és Váralja mellett) működő Korona [19]. Ezt az 1840-es évek közepén eladta, majd Budán vásárolt gyógyszertárat, talán kettőt is, mert halála után felesége tulajdonában maradt még a Magyar Koronához címzett gyógyszertár is [2e]. A gyógyszertárak Békés-megyei történetét boncoló tanulmány más adatokat is tartalmaz [15]. Ezek szerint *József* mellett *Imre* is a gyógyszerési pályára készült, 1824-ben inaskodott a gyulai patikában, aminek akkor a tulajdonosa ifj. Schmidt József volt [14b].

Grindl Károly szintén a patikusi pályát választotta. Ő 1825-ben, Bécsben kapott diplomát és az *id. Schmidt József* gyulai, Megváltó gyógyszertárában volt segéd (1823), majd provizor (1827) és tulajdonos (1827 – 1831) [13c]. Ugyanez a szerző a tanulmány folytatásában 1844-et jelöli meg, amikor *Grindl* eladta patikáját [15]. Ilyen módon a *Kováts* család tagjainak tulajdonában, ha nem is egy időben, legalább hét patika volt.

A *Kováts* család, ma is még befejezetlen története, fényesen bizonyítja, hogy történelmi tanulmányokat, témákat csak a legkritikább esetben tekinthetjük teljesen lezártnak, a további kutakodás mindig új dokumentumokhoz, adatokhoz vezethetnek.

Irodalom

- Balogh J. - *Varadinum. Várad vára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 106-126.
- Baradlai J. - *A magyarországi gyógyszerészet története*, A Magyarországi Gyógyszerész-Egyesület kiadása, Budapest, 1930, a. I: 55-57.; b. I: 106.; c. I: 111.; d. I: 147.; e. I: 378- 379.
- Bálint I. J. (szerk) - *Boldog Várad*, Héttorony Kiadó, Budapest, 1992, 773.
- Borcea L., Gorun Gh. (szerk.) - *Istoria oraşului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1995, a. 100; b. 128.
- Budaházy, I. - *Contribuții la istoria farmaciei orădene, până 1950*, doktori értekezés, UMF Cluj, Kolozsvár, 2007.
- Budaházy I. - *Új adatok az első nagyváradi gyógyszertárak megjelenéséről*, *Gyógyszerészet*, 1999, 43:451-452.
- Budaházy I. - *Noi date cu privire la apariția primelor farmacii în Oradea*, *Crisia*, 1999, XXIX:301-304.
- Budaházy I. - *Adatok a nagyváradi szerzetesrendi gyógyszertárak történetéhez*, *Orvostudományi Értesítő*, 2004, 77:343-347.
- Budaházy I., Budaházy M. - *Adatok egy XIX. századi nagyváradi gyógyszerészcsalád történetéhez*, *Orvostudományi Értesítő*, 2002, 75:223-228.
- Crișan E. - *Materia Medica de Transilvania*, Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj, 1996, a. 33., b. 37.
- Csurgai K. - *Gyógyszerészeti tankönyv*, Az Engerberger-féle könyvkereskedés kiadása, Budapest, 1883, 17.
- Ekiert J. L., Stabrawa A. - *Muzeum Farmacii Uniwersytetu Jagiellonskiego*, Kraków, 1996, 25.
- Emődi J. - *Történeti adatok Nagyvárad múltjából*, Nagyvárad, 1998, 100-109.
- Gecsei L. - *Patikák – Patikáriusok 1770–1850*, Békéscsaba, 1976, a. 78.; b. 80.; c. 76.
- Gecsei L. - *Gyógyszertárak – Gyógyszerészek 1850–1875*, Békéscsaba, 1986, 20.
- Izsák S. - *Farmacia de-a lungul secolelor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, 131.
- Mermeze Gh., Mermeze A. - *Istoricul farmaciilor din Oradea*, Editura Imprimeria de vest, Oradea, 1999.
- Orient Gy. - *Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története*, Minerva Kiadó, Kolozsvár, 1926, a. 38.; b. 55-56.
- Péter H. M. - *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*, E.M.E. Kiadó, Kolozsár, 2002, 88.
- Pop Al. - *Farmacii orădene între anii 1850–1880*, *Crisia*, 1987, XVII:325-330.
- Pop Al. - *Farmacii publice orădene în perioada 1880–1919*, *Crisia*, 1997, XXVI-XVII:131-154.
- Pop Al. - *Farmacii publice orădene între anii 1919–1949*, *Crisia*, 1999, XXIX:187-221.
- Pop Al. - *Un document ignorat privind istoria farmaciei orădene*, kézirat.
- Prodan D. - *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, 821.
- Rádóczy Gy. - *Szerecsen Jakab, egy méltatlanul elfeledett, híres gyógyszerész*, *Gyógyszerészet*, 1966, 10:113-114.
- Zolnai L. - *Kincses Magyarország*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977, 439.
- ***Kovács József gyászjelentője. Arhivele Naționale Oradea, Fond 16, inv. 65, dos. 3a, 23.